

Közép-Európai Közlemények

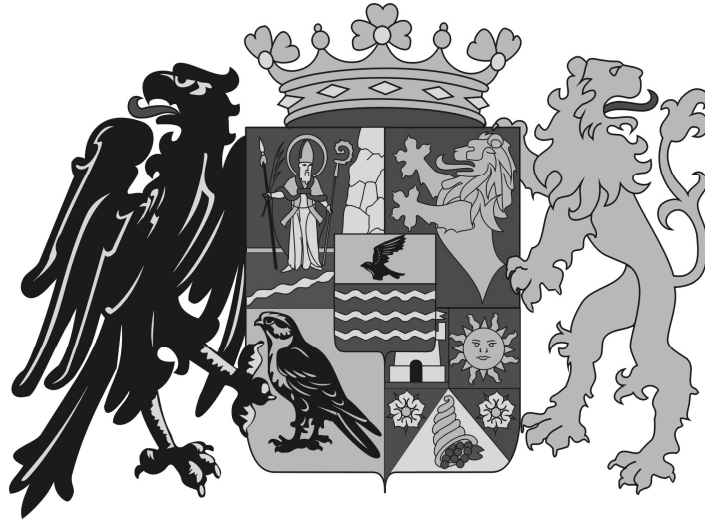
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata

X. évfolyam 1. szám, 2017/1. No. 36.

Folyóiratunk ezen számának megjelenését

Kakas Béla,

*a Csongrád Megyei Közgyűlés elnöke közreműködésével
a Csongrád Megyei Önkormányzat támogatta.*

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

Prof. Dr. Baranyi Béla, Debreceni Egyetem a „**Régiótörténeti Kutatások rovat**” vezetője
Dr. habil. Gál Zoltán, KE, és MTA KRTK a „**Regionális tudományi közlemények rovat**” vezetője
Dr. PhD Veres Lajos, Dunaújvárosi Egyetem a „**Fiatalkorúak rovat**” vezetője
Prof. Dr. Gazdag Ferenc, NKE, Budapest a „**Nemzetközi tanulmányok rovat**” vezetője
Hajdú Zoltán DSc, MTA KRTK a „**Politikai földrajz rovat**” vezetője
Dr. habil. Keczer Gabriella, SZTE a „**Gazdálkodás- és vezetéstudomány rovat**” vezetője
Dr. PhD Miklós Péter, SZTE az „**Újragondolt negyedszázad rovat**” vezetője
Dr. PhD Vizi László Tamás, Kodolányi János Főiskola a „**Versailles 100 rovat**” vezetője
Dr. habil. Marjanucz László – Szegedi Tudományegyetem
Prof. Dr. Majoros István, DSc – Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Dr. PhD Maruzsa Zoltán, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Dr. habil. Papp Norbert – Pécsi Tudományegyetem
Dr. PhD Sipos Anna Magdolna – PTE FEEK

Határon túli tagjaink

Dr. PhD. Andrej Tóth, Silesian university in Opava, University of Economics, Prague
Prof. Dr. Nagy Imre – University of Novi Sad, Újvidék
Dr. PhD. Tonk Márton, Sapientia EMTE, Kolozsvár

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására
Elnök: Prof. Dr. Gulyás László

Székhely: 6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37. e-mail: gulyas1@t-online.hu

ISSN 1789-6339
HU ISSN 1789-6339

Technikai szerkesztő:
Kádas Gabriella

Nyomda:
Innovariant Kft, Szeged

Folyóiratunkkal kapcsolatos fontos információk

Folyóiratunk lektorált folyóirat. Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két PhD vagy Dsc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztő Bizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás ún. vaklektorálás, azaz titkosan történik!

Folyóiratunkat az alábbi szakirodalmi adatbázisok referálják:

1. **MATARKA** (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)
2. **EPA** (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis)
3. **HUMANUS** (Humántudományi Tanulmányok és Cikkek)

Folyóiratunk a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Regionális Tudományok Bizottsága folyóiratlistáján 2010 és 2016 között C-kategóriás folyóiratként szerepelt.

2017-től folyóiratunk előrelépett, a IX. Osztályon B-kategóriás folyóirat minősítést kapott.

Folyóiratunkat a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Történettudományi Bizottsága a Dsc eljárás során tudományos folyóiratként fogadja el.

Folyóiratunk a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) referált folyóiratként került nyilvántartásba.

Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában, teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:

- A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) honlapján: **www.vikek.hu**
- SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett Contenta SZTE Egyetemi Kiadványok repozitóriumban: **<http://contenta.ek.szte.hu/acta/100240>**

TARTALOMJEGYZÉK

Főszerkesztői előszó a X. évfolyam első számához	7
REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ROVAT	
A következő generáció, avagy a 60-as években születettek	
Rechnitzer János: Bevezetés, avagy a megmozdult harmadik generáció.....	9
Fábián Attila–Kolozsár László: Tudáshálózat, avagy a szürreális kooperáció lehetősége a felsőoktatásban	11
Gál Zoltán: A magyar bankrendszer fejlődésének két évszázada: helyi bankoktól a globálisan függő bankrendszerig	23
Gulyás László: A rendszer változik a módszer marad? A közigazgatási terfelosztás és a nemzeti kérdés kapcsolatának összehasonlító elemzése	36
G. Fekete Éva: A társadalmi gazdaság posztoszocialista sajátosságai Kelet- Közép-Európában	59
Lőrinczné Bencze Edit: Politikai stratégiák, avagy a horvát választási rendszer változásai	75
Nagy Henrietta–Káposzta József: A magyarországi régiók humán erőforrás potenciáljának vizsgálata az Európa 2020 stratégia tükrében	86
GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT	
Haffner Tamás: A megújuló energiaforrások alkalmazása a villamosenergia- és hőtermelésre I. Napenergia, szélenergia, vízenergia.....	99
AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA ÉS ÖRÖKSÉGE ROVAT	
Gyarmati Enikő: A föderalizmus pozíciói a Nagy Háború korában. Friedrich Naumann „Középeurópa”-ja száz év távlatából	115
ÚJDRAGONDOLT NEGYEGSZÁZAD – a Horthy-korszak – ROVAT	
Orosz László: A kollektív bűnösség jegyében. Magyarország és a „németkérdés” – hetven évvel ezelőtt	129
POLITIKAI FÖLDRAJZI ROVAT	
Nagy Miklós Mihály: Az Osztrák–Magyar Monarchia politikai földrajzi helyzete a Nagy Háború előestéjén	140
Varga Beáta: „Két Ukrajna”? Ukrajna megosztottságának történeti gyökerei	155
Suba János: A csehszlovák erőrendszer magyar határmenti szakasza.....	168
GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT	
Zachar Péter Krisztián: Úton a rendszerváltoztatás felé: A gazdasági kamarák narratívái az államszocializmus utolsó éveiben	178
GEOPOLITIKA ROVAT	
Hídvégi Balázs: Geopolitikai változások a Balkánon	191
ESEMÉNYEK-KONFERENCIÁK	
Beszámoló a IX. Régiótörténeti Kutatások konferenciáról (2016. december 9.).....	200

ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN*

**ÚTON A RENDSZERVÁLTOZTATÁS FELÉ:
A GAZDASÁGI KAMARÁK NARRATÍVÁI AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS
UTOLSÓ ÉVEIBEN**

*ON THE WAY TO THE REGIME CHANGE:
THE NARRATIVES OF THE CHAMBERS OF ECONOMY IN THE LAST
YEARS OF STATE SOCIALISM*

ABSTRACT

The present study examines the situation and change of chambers of economy in Hungary during the period of state-socialism. The chambers of industry and commerce have a long history in Hungary: the first chambers were established during the 19th century and proved to be indispensable in the fields of economy. The chambers increased the intensity of their own initiatives during the period between the two world wars: they played an important role in organising the Budapest International Fair, in supporting the commercial school network or (in partnership with the state) in the economic integration of the territories regained after 1938. After 1945, however, these organisations were not able to further improve their activities, what is more, most of them were eliminated by the totalitarian communist rule. From the end of the Second World War to the 1989/1990 regime change, only one organisation was operating in the field of economy which called itself chamber: The Chamber of Commerce, however, was a mere shadow of its predecessor. It did not have any regional bodies, it was not allowed to perform interest representation work, it was only permitted to carry out certain tasks in connection with foreign trade under supervision of delegates from the communist party. Following the economic, then political changes starting in the middle of the 1980s resulting from the oil crisis and Hungary's accession to the International Monetary Fund, the players of commerce and industry also demanded with increasing emphasis an organisation to represent their interests. Thus the operation of the chamber was expanded, and the organisation – later called Hungarian Economic Chamber – had regional committees as well. The present study gives a deeper insight into the evolving processes of chamber-transformation and the role of the chamber of economy in the regime change.

1. Bevezetés

Az európai polgári fejlődésmenetben, a hagyományos céhrendszer felszámolásában, az új típusú piacgazdasági viszonyok megteremtésében kulcsszerepet játszottak a 19. század során a gazdasági önkormányzatok, elsősorban a kereskedelmi és iparkamarák.¹ A magyar fejlődésmenet során is kiemelkedő volt szerepük: az első törvényi szabályozást az 1850. március 18-án szentesített, majd március 26-án Karl Ludwig Bruck báró, kereskedelmi miniszter által közzétett uralkodói pátenst jelentette.² Létrejöttüket követően olyan ügyeknek szentelték működésüket, mint a dunai gőzhajózás, a közúthálózat fejlesztése, a vasútvonalak kiépítése, a szabad verseny és ezzel az iparszabadság teljes megteremtése, Pesten egy külföldi mintára szervezett kereskedelmi felső iskola létrehozása, valamint egy szintén pesti téli kikötő, és egy áru- és értéktőzsde létesítése.³ Ezt követően a jóval szabadabb

* Dr. Zachar Péter Krisztián tanszékvezető főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék.

mozgást és több önállóságot biztosító modernkori kamarai szabályozásra a Gorove István kereskedelmi miniszter által kialakított törvényjavaslattal került sor, melyet Andrássy Gyula gróf miniszterelnök 1868 márciusában terjesztette a képviselőház elé.⁴ A dualista monarchia korában olyan jelentős kezdeményezések kapcsolódnak össze a hazai kamarai rendszerre, mint az 1872-es ipartörvény, a Pesten felállítandó Kereskedelmi Akadémia, vagy az osztrák örökös tartományok és Magyarország közötti vám- és kereskedelmi szövetség módosítása. A kamarák küldöttei részt vehettek például az ipartörvényt megvitató bizottsági üléseken, a vallás- és közoktatási miniszter által létrehozott országos közoktatási tanácsban, a közlekedési minisztérium vasúti díjszabásról szóló értekezletein, később pedig az Országos Ipartanácsban illetve az Országos Közlekedési Tanácsban is. Több ízben is rámutattak a vasúti szállítás, a rakhelyek és pályaeépítmények elégtelenségére, felhívták a figyelmet a dunai vasúti hidak létesítésének szükségére, a távírdai hálózat és a nemzeti bank igényére.⁵ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara felvállalta a kereskedelemfejlesztés érdekében egy országos kiállítás és vásár megszervezését, mely elvezetett a Milenniumi Kiállításhoz és 1906-tól a Márciusi Vásárhoz, végül pedig 1925-től a Budapesti Nemzetközi Vásár létrehozásához.⁶ Mindennek köszönhetően „a kamarai intézmény a maga törvényes rendeltetésénél fogva mintegy összekötő kapocsként szerepel az állami közigazgatás és a gyakorlati élet között s a kamarák az állami közigazgatással szemben a gondozásukra bízott közgazdasági érdekek törvényes szakképviselőiként jelennek meg”.⁷

Az első világháborút követően a Károlyi-puccs és a tanácsköztársasági diktatúra igyekezett felszámolni a hagyományos polgári értékrendet és szervezeti formát mutató kamarákat. Az ellenforradalmi rendszer azonban konszolidációját követően ismét támogatón fordult a polgári berendezkedés liberális felfogását tükröző kamarai érdekképviselői rendszer kiépülése felé. A fennálló kereskedelmi és iparkamarákra különösen nagy feladat hárult: az ország jelentős területi megcsonkítása⁸ és a gazdasági válsághelyzet komoly kihívás elé állította a szervezetet. Feladataikat és struktúrájuk főbb elemeit továbbra is az 1868. évi VI. törvénycikk szabályozta, mely rendelkezést csak az 1934. évi XX. törvénycikkkel módosították néhány pontban. Trianon hatására a korábbi kamarai központokból mindösszesen hét kereskedelmi és iparkamara működött tovább: Budapest, Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Sopron és Szeged.⁹

A kereskedelmi és iparkamarák autonóm munkája révén számos olyan elemmel gazdagodott a magyar „civil társadalom” a két világháború közötti korszakban, mely ma is példaeértékű kezdeményezésként áll előttünk. A gazdasági élet szempontjából már a korábbiakban utaltunk a Budapesti Nemzetközi Vásár kiépítésére, de emellett létrehozták a Magyar Hét elnevezésű rendezvénysorozatot is, mely évente felhívta a figyelmet a hazai ipar új eredményeire. Emellett a budapesti és a vidéki kamarák, összefogva a kereskedelem és ipar területén működő egyéb, szabad érdekképviselői szervezetekkel, 1926-ban felállították az Országos Hitelvédő Egyletet, melynek élén a korszakban mindvégig a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke vagy delegált alelnöke állt. Emellett a kamarák aktív szerepet vállaltak a gazdaság világválság¹⁰ hatásainak enyhítésében, ezt követően a terület-visszacsatolások, majd végül a háború okozta kihívások kezelésében.¹¹ A magyar kereskedelem népszerűsítése céljából az 1930-as évek végén a kereskedelmi kamarák egy ötvenezer pengő névértékű alapítványt hoztak létre a Magyar Tudományos Akadémiánál, melyből minden évben a legkiválóbb kereskedelem-népszerűsítő tanulmány szerzőjét jutalmazták. A tanulók elősegítésére folyamatosan bővült és nyilvánossá vált a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára is. Sőt ezen túlmenően támogatták a szakmai oktatás kiépülését is: több ösztöndíjjal és pályadíjjal igyekeztek segíteni az ipari szakiskolák, valamint a kereskedelmi fiú- és lányiskolák legjobb növendékeit. Emellett érdemes megemlítenünk, hogy a kereskedelmi és iparkamarák nemcsak a tanoncképzésben és -vizsgáztatásban, va-

lamint a kereskedelem és ipar fejlesztésének szolgálatában létrehozott alapítványokban vállaltak szerepet, hanem saját tagságuk rászorulóit is mindenkor segíyezni igyekeztek.¹²

A korszakban általánosan érvényesülő centralizációs törekvések a kamarát sem kerülték el, érezhetővé vált a felügyeletet gyakorló kereskedelemügyi miniszter erőteljesebb jelenléte a kamarai mindennapokban.¹³ Ez a centralizációs törekvés találkozott a kamarák azon felismerésével, hogy „céljaikat csakis a náluk sokkal potensebb kormányzattal együttműködve tudják elérni, ezért a legtöbb esetben kooperációra, nem pedig konfrontációra törekedtek”.¹⁴ Ez az utóbbi megállapítás érvényesnek tekinthető az agrárium terén kialakuló új funkcionális önkormányzatok esetében is.

1920-ban, hosszú előkészítő munka után, sor került a mezőgazdaság érdekképviseléséről szóló törvény megalkotására (1920:XVIII. tc), mely új elemekkel gazdagította a kamarai rendszert.¹⁵ A mezőgazdasági érdekképviselésekkel egy háromlépcsős rendszer jött létre: a községekben, járásokban, városokban és megyénként szerveződő mezőgazdasági bizottságok delegálták tagjaikat az öt kerületi mezőgazdasági kamarába, melyek előterjesztéseit egy központi szerv: az Országos Mezőgazdasági Kamara közvetítette a Földművelésügyi Minisztérium felé. Ennek értelmében öt kerületi érdekképviselő jött létre Kecskemét, Debrecen, Miskolc, Győr és Kaposvár központtal. Ez a kamarai beosztás később a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és délvidéki területek visszatérével módosult: az Észak-Dunántúli Mezőgazdasági Kamara egyes területeiből, illetve a visszatért felvidéki vármegyéből létrejött a Kisalföldi Mezőgazdasági Kamara, 1940-ben pedig felállították a kárpátaljai agrár-érdekképviselőt is.¹⁶ A legfrissebb elemzések szerint a mezőgazdasági érdekképviselések mindvégig szoros kapcsolatban maradtak az államhatalmi szervekkel, ami jelzi szűkebb mozgásterüket és lehetőségeiket.¹⁷

A centralizációs törekvések ellenére és a gazdasági kamarák, valamint a politikai elit tagjai között mutatkozó személyi átfedések ellenére sem lettek az érdekképviselések a „politika szolgálóleányaivá”. A gazdasági kamarák önálló kezdeményezéseikkel, autonóm működésükből fakadó, széles társadalmi rétegekre ható tevékenységükkel mindvégig törekedtek önállóságuk megtartására, sőt lehetőségek szerinti bővítésére. A klasszikus liberális gondolkodásból fakadó, önkormányzatiságon és autonómián alapuló kamarai szervezetek – amíg lehetőségük volt rá – megfelelően és nemcsak az adott szakmai kör, hanem az egész társadalom javára töltötték be feladataikat. Mint láttuk, a kamarák funkciója hármas volt: egyrészt a kormányzatot segítették az adott gazdasági-szakmai kör jobb megismerésében, problémáinak megoldásában, illetve a hatékonyság és költségcsökkentés jegyében az állami szakigazgatást tehermentesítették bizonyos speciális szakmai feladatok átvételével. Másrészt azonban a tagság érdekeit nemcsak joguk, de egyenesen kötelességük is volt képviselni a kormányzat előtt, megjeleníteni azt a szakmai konszenzust, amely hozzájárulhatott az ország közös ügyeinek előmozdításához. Ennek során legfontosabb eszközük a vonatkozó törvényjavaslatok előkészítésében való véleményező részvételi jog volt, az idők folyamán azonban számos más olyan fórum is kialakult, ahol a kamaráknak módjuk nyílt saját érdekeiket artikulálni. E két feladatkört azonban nem tudták volna ellátni, ha elhanyagolták volna harmadik kiemelt kötelességüket: a kamarát alkotó csoportok közötti belső érdekiegyenlítést. Az érdekképviselőt ugyanis csupán úgy tudott a siker reményében felépíteni a „külvilágban”, ha álláspontja mögött tudhatta a tagság többségének támogatását.

Magyarország önrendelkezésének megszűnésével azonban előbb a hungarista mozgalom diktálta szélsőjobboldali elnyomás és német megszállás, majd a kommunista ideológia által vezérelt szélsőbaloldali diktatúra és szovjet elnyomás igyekezett a polgári önrendelkezés eme fontos intézményeit irányítása alá vonni és megszüntetni – mint mindenhol a közép-európai térségben.¹⁸ Végül erre 1948-ban az 5590/1948. Korm. számú rendelettel került sor. Az állami szervek átvették az addigi kamarai közigazgatási feladatokat, az érdekképviselői tevékenységet pedig a rende-

let értelmében egyéb kereskedelmi és ipari érdekképviseltek látták el a továbbiakban. Ez utóbbi alapján a kiskereskedelmi vonatkozásban a Kiskereskedők Országos Szabad Szervezete, míg a kisipar esetében a Kisiparosok Országos Szabad Szervezete kapta az eddig a kamarák által gyakorolt érdekképviselési tevékenységi kört.¹⁹

2. A gazdasági kamarák és az államszocialista diktatúra első korszaka

A kamarák felszámolása ellenére az államszocializmus idején is találkozhatunk egy nevében a korábbi intézmények szellemiségét idéző szervezettel. A bankok és a nagyipari vállalatok államosítását (1947:XXXIII. tc. illetve 1948:XXV. tc.) kimondó törvények hatálybalépése után került sor az ún. Magyar Kereskedelmi Kamara létrehozására, mely valószínűleg a külföldi kapcsolatok megőrzése céljából kapta e nevet. Ugyanis ebből a fejlett nyugati országok hasonló intézményei számára nem volt azonnal leszűrhető, hogy egy a kommunista kormányzat által dominált, állami ellenőrzés és irányítás alatt álló szervvel van dolguk, mely az új rendszer igényei szerint a külkereskedelem elősegítésére alakult. Tagjait kizárólag – a felügyelő miniszter által erre kijelölt (!) – külkereskedelmi vállalatok alkották, működésének költségeit az állami költségvetésből fedezték. Semmi esetre sem volt tehát klasszikus kamarának tekinthető, a testületi önkormányzatiság jegyeivel nem rendelkezett, inkább a hagyományos értelemben vett államigazgatási szerv volt, a korszak meghatározó kifejezése szerint a pártállam transzmissziója, vagyis a társadalomirányítás egyik hatékony eszköze.

A Magyar Kereskedelmi Kamara tagjai 1967-ig csak külkereskedelmi vállalatok lehettek. Ezt követően elsősorban az 1968-as gazdasági reformnak volt köszönhető az a változás, hogy más termelő és szolgáltató vállalatok és intézetek is kérelmezhatték felvételüket. Az új szabályozás az intézményt a külkereskedelemben részt vevő kormányzati, gazdasági és társadalmi szervezetek érdekképviselési szerveként jelölte meg, de amelynek tagjai közé immár, önkéntes csatlakozással mezőgazdasági, ipari és belkereskedelmi vállalatok is beléphettek.²⁰ A szervezet munkáját a főtítkárral irányította, az elnökség 33 tagú volt, míg a mindennapi munkában a kéthetente ülésező ügyvezetőség 10 tagja vett aktívan részt.²¹ Munkája ettől kezdve kiterjedt arra is, hogy államközi tárgyalásokon szakértőként képviselte tagjai állásfoglalását, elősegítette a külföldi kamarai delegációk magyarországi látogatását, előkészítette hazai (gazdasági) szakemberek külföldi útjait és részt vett a nemzetközi gazdasági szervezetekben is.

Az 1970-es években egyfajta lineáris fejlődés eredményeképpen a Kamara tagsága kibővült a mezőgazdasági és ipari szövetkezetek, kutató- és pénzügyintézetek, szolgáltató vállalatok körével is. A szervezet lehetőségei fokozatosan bővültek, így a 35/1977 (IX. 15.) rendelet kimondta, hogy a Kamara a tagvállalatainak információs és konzultatív fóruma, képviseli a tagság külkereskedelemmel kapcsolatos érdekeit nemzetközi szervezetekben, megbízás alapján közreműködik a nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal összefüggő jogi, minőségvédelmi ügyek és szállítmányozási kárügyek intézésében is.²² Ugyanakkor a kamarát a külkereskedelmi tárcától közvetlenül a Minisztertanács felügyelete alá helyezték, sőt kereskedelemfejlesztő feladatait kiegészítették érdekképviselési és érdekegyeztetési funkciókkal is. Ezáltal közvetítő szerephez jutott a hatóságok és vállalatok közötti vélemény- és információcserében. Véleményünk szerint azonban ez nem a hagyományos polgári korban jellemző funkciókat és tartalmakat jelentette, hiszen a korszak vállalatainak döntő többsége állami vagy éppen szövetkezeti tulajdonban volt. Ebből fakadóan komoly nézeteltérések, viták, esetleg érdekkülönbségek nem mutatkoztak a központi tervgazdálkodási irányelvek, a vállalati koncepciók, vagy akár a gazdaságszervezési módszerek tekintetében.

3. Az 1980-as évek gazdasági hatása a kamarai mozgalom törekvéseire

A Minisztertanács 62/1980 sz. rendeletével jelentős mértékben kibővítette a Magyar Kereskedelmi Kamara feladatkörét: ismét hangsúlyosan megjelent a tagság érdekképviselése az ágazati, helyi és országos gazdaságirányító szervek előtt. Emellett a hagyományos kamarai funkciók újraéledését láthatjuk abban a rendelkezésben, miszerint a Kamara testületeiben vitákat, véleménycserét szervezhetett a vállalati gazdálkodásra vonatkozó jogszabályok, rendelkezések tervezetéről, majd a kialakított egységes véleményéről értesíthette az előterjesztő hatóságot. Ugyancsak a korábbi korszakokban megszokott éves jelentések visszatérését fedezhetjük fel abban, hogy a szervezet összegezte és továbbította a központi szervezetnek a vállalati tapasztalatokat, elemzéseket készített az általános problémákról és ezzel párhuzamosan megoldási javaslatokat dolgozhatott ki.²³ Ugyancsak jelentős változást takart, hogy a központosított egységes szervezet mellett átalakult a belső struktúra. Az 1980-as évek elején a Magyar Kereskedelmi Kamara országos hatáskörének erősítésére, egyúttal a regionális fejlesztési érdekek képviselése érdekében területi (ún. összekötő) bizottságokat hozott létre. Ezek a korábbi jelentős kamarai központokban jöttek létre, így Győr, Pécs, Szeged, Miskolc és Debrecen székhellyel alakultak meg.²⁴

A Magyar Kereskedelmi Kamara vezetését egy évente mintegy négy alkalommal ülésező elnökség, illetve a rendszeresen (általában kéthetente) összeülő ügyvezetőség látta el. Az ügyvezetőség tagjai között többségében aktív, a kamarai tevékenységet jól ismerő vállalati vezetőket találhattunk. Ebben az időszakban az összekötő bizottságok révén a szervezet már rendkívül széles szolgáltatási spektrummal állt tagjai rendelkezésére. Ebben helyet kapott a jogszabályok által előírt feladatok mellett a kollektív exportösztönzés, a nemzetközi kereskedelmi jogi szaktanácsadás, az áruszakértői és kárbiztosi tevékenység, az okmányhitelesítés, a választott bírászkodás, továbbá tanfolyamok szervezése, címjegyzékek összeállítása, külkereskedelmi szaktanácsadás, és nem utolsósorban a tagvállalatok érdekképviselése nemzetközi szervezetekben [többek között a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetben (ILO), a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarában (ICC), az ENSZ Iparfejlesztési Szervezetében (UNIDO), vagy a Nemzetközi Kereskedelmi Központban (ITC)].²⁵ Elmondható, hogy ezzel a tevékenységével a korábban igen szűk mozgásteret kapott Kamara számos, a polgári korszakban megismert feladatát visszanyerte és szolgáltatásként újonnan a tagsága számára rendelkezésre bocsátotta. Ugyanakkor mindezt egyelőre csak a külkereskedelemmel foglalkozó vállalkozások esetében tehette meg. Az ő számukra azonban minden bizonnyal elősegítette, hogy – az állami tervgazdaság keretei között – Délkelet-Ázsiában, az Arab-öböl térségében, Latin-Amerikában, vagy Kínában és Szingapúrban új lehetőségek nyíljanak.

A kamarai változásokat számos általános gazdasági tényező befolyásolta. E helyütt nem térhetünk ki minden egyes faktorra, azonban mindenképpen említést kell tennünk azokról a regionális változásokról, melyek a kamarai szervezetben is éreztették hatásukat. Az államszocialista időszak 1960 utáni regionális fejlődését ugyanis a nagy térségek közötti különbségek mérséklődése és a városhálózat kiépülése jellemezte. Az ország térszerkezete korszerűbb lett, és hasonlatossá vált Közép-Európa kapitalista országaiéhoz, azonban a településhálózat inkább csak formailag modernizálódott: megmaradt a falu és a város jelentős életkörülmény-különbsége, s nem alakulhatott ki a polgárságra támaszkodó, önszervezésre képes helyi társadalom.²⁶ A településhálózat alapjában egy zárt, befelé forduló gazdaságot szolgált, amelyben a vállalatoknak – kevés kivétellel – nem volt közvetlen kapcsolata a világpiac szereplőivel. Ezt helyettük a Kereskedelmi Kamara intézte. Mivel pedig a belső piaci hálózatok is gyengén fejlettek maradtak, így az államszocialista gazdaságban helyi vagy regionális gazdaságról nemigen lehet beszélni: a gazdasági döntéseket a kormányzati

szervezetek hozták, a vállalkozói kapcsolatok nem piaci szabályozásúak voltak.²⁷ Különösen igaz ez a belkereskedelmi vállalkozásokra, hiszen esetükben teljes egészében hiányzott a helyi döntések lehetősége és a párbeszéd szervezett, strukturált kerete is.

Ugyancsak megfigyelhető ebben a korszakban a szocializmus gazdaságpolitikai válsága, melynek nyilvánvaló jeleként talán elég, ha csak az ország – olajválság és következményei révén bekövetkező – jelentős eladósodására utalunk. Az életszínvonal fenntartásához és a további külföldi kölcsönök felvételéhez elkerülhetetlen volt a külföld irányába, elsősorban a kapitalistának nevezett nyugati világ felé történő nyitás. Ennek során valósult meg Magyarország kapcsolódása a Nemzetközi Valutaalaphoz (IMF, 1982), valamint csatlakozása a Világbank elődszervezetéhez (IBRD, 1983). Mindez természetesen feszültségeket generált a rendszerben, hiszen a központi ideológiai irányítás és a szükségyszerű gazdasági nyitás nem állt összhangban egymással, egyre nyilvánvalóbbá téve a hosszútávon tarthatatlan helyzetet.

Az 1970-es évek során Magyarországon is megjelenő szolgáltató szektorban egy másik fontos változást generáló tényezőt is megfigyelhetünk. Farkas György feltételezi, hogy már ekkor, a nyolcvanas évek kezdetén megjelentek „az ágazati, csoport- és szektorális érdekeket megjelenítő, önálló (vagy csupán más, nagyobb és legális szervezetek keretében jelentkező) formációk”,²⁸ melyek körében jelentős „reformközgazdászok” tevékenykedtek, akik „többek között ezekben a szervezetekben kerestek – és találtak is – maguknak olyan létező egyesüléseket, formális szervezeti kereteket, amelyekben és amelyek fórumáról fele-fele politikai és gazdasági célokat és törekvéseket kezdtek megjeleníteni”.²⁹ Ezt támasztja alá Tölgyessy Péter korabeli elemzése, miszerint „a kisiparos, kiskereskedő érdekképviselők (KIOSZ, KISOSZ) tagjaik gazdaságpolitikai jelentőségének növekedésével fokozatosan emancipálódnak és egyre gyakrabban bekapcsolódhatnak a gazdasági döntéshozatali folyamatokba”.³⁰

Hasonló módon a változás irányába hatott a (magán)vállalkozói kezdemények megjelenése (pl. gmk), és a hivatalos kormányzat általi megtűrése. Ezért is feltételezhetjük, hogy a változás hátterében a gazdaságirányítás szükségletei húzódtak meg.

Mindezek tükrében elkerülhetetlen volt a politikai vezetés számára, hogy a gazdasági válság kezelése érdekében egyfajta „óvatos lazítást” próbáljon megvalósítani. Ebben a szakszervezetek és a Hazafias Népfront mellett megfelelő partnernek tűnt maga a magyar kamarai szervezet is. A gazdaság működéséből adódó kényszerhelyzetek újr szabályozása mellett egy új koncepciót követelt meg a kamara munkájának és taglétszámának fejlődése is. Így végül 1985-ben a kamaráról szóló rendeletet azért kellett módosítani és magasabb szintre emelni, mert a szervezet tényleges tevékenysége és annak jogi keretei már nem álltak összhangban egymással.³¹

Emiatt került sor az 1985. évi 11. sz. Elnöki Tanács által kiadott törvényerejű rendelet kibocsátására, mely létrehozta a Magyar Gazdasági Kamarát. Az új szabályozással számos – korábban, az ún. polgári korszakban magától értetődő jogosítvány – térhetett vissza a kamara kebelébe. A rendelet nyomán beszélhetünk arról, hogy a Gazdasági Kamara érdekközvetítő, érdekegyeztető és érdekképviselői tevékenységet ellátó, továbbá a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztését elősegítő társadalmi szervezetté vált. Ez a szervezet – nevének megfelelően – az egész magyar gazdaságot lefedte, ugyanis tevékenysége a kereskedelem, az ipar és a mezőgazdaság szférájára is kiterjedt.

Tevékenységi körében rendkívüli újításnak számított, hogy hivatalosan is kapcsolatba léphetett az ekkor már Európa nyugati felében a szociális partnerek egyikeként kezelt külföldi szakszervezeti, szövetségi, munkavállalói érdekképviselőkkel. Mindemelllett a másik irányba, az állami gazdaságirányító szervek felé is új kapcsolatokat fonhatott. Ezek az új egyeztető fórumok tették lehetővé a kamara számára, hogy véleményét az egyes irányába kifejtett kérdések kapcsán megalapozottan és határozottan tudja kialakítani. Ez azért volt rendkívül fontos, mert az új rendelkezés értelmében a gazdaságot érintő szabályozás-

kor ki kellett kérni a kamara véleményét és azt immár nem lehet – indokolatlanul – figyelmen kívül hagyni. Ennek nyomán a kamara a későbbiekben meghatározó szereplővé avanzsált, fontos súlyponti kérdésekkel is foglalkozhatott és ezáltal tulajdonképpen előkészítő-jévé vált a rendszerváltás időszakában esedékes gazdasági törvénykezésnek.

Az új szervezeti keret ugyanakkor az államszocializmusban hagyományosan az ezen intézménnyel összekapcsolt feladatokra is élénkítően hatott. Így a kamara elősegítette, hogy a magyar gazdaság előtt Délkelet-Ázsiában, az Arab-öböl térségében, Latin-Amerikában, illetve Kínában és Szingapúrban új gazdasági lehetőségek nyíljanak. Emellett sor került a kapcsolatok kiépítésére, fejlesztésére az UNIDO-val, az ENSZ Nemzetközi Kereskedelemügyi Szervezetével, 1985-től pedig a magyar kamara teljes jogú tagja lett a Világkereskedelmi Központok Szövetségének (WTCA).

Az új szabályozással a kamarai felépítés is változott: 1985 végére mintegy 1100 vállalat és szövetkezet jelentkezett a tagok közé, melyek különböző szempontok alapján tömörültek és hoztak létre a kamarán belül tagozatokat. Elsődlegesen szakmák szerinti tagozódások alakultak ki, de ezek mellett voltak általános, ún. funkcionális tagozatok is (pl. kooperáció, marketing, közgazdaság, fővállalkozások, stb.), valamint létrejöttek az első ún. viszonylati tagozatok, melyekbe azok a vállalkozások tömörültek, akik egy-egy konkrét országgal való kereskedelemben és kapcsolatépítésben voltak érdekeltek. A régi rendszerből mindemellett átemelésre került a területi bizottságok köre is. A későbbi fejlődés szempontjából, a központtól egyre inkább függetlenedő és önálló vélemény megfogalmazására is képes területi bizottságok voltak meghatározók. A korszak kamarai rendszerének egyik elemzője szerint a kamarai tevékenység ebben az időben a gazdasági hatalom társadalmi ellenőrzésének és gyakorlásának sajátos formája lett. „Egyrészt mozgósítja a vállalati szféra belső erőit a saját és a társadalmi érdekek szolgálatára, másrészt igyekszik befolyásolni a társadalmi és szakmai közvéleményt, hogy a realitások talaján maradjanak a célok megfogalmazásánál és megvalósításánál egyaránt. Ezen tevékenységben a területi bizottságok is szerepet játszanak. [...] A területi bizottságok egyrészt megfelelő kontaktust építenek ki a Kamara szakmai, viszonylati- és funkcionális tagozataival, másrészt a helyi igényeknek megfelelően ellátja az alapvető kamarai funkciókat és szolgáltatásokat.”³²

Ugyanakkor nem kerülhető meg némi kritikai hang sem a korabeli kamarai struktúrákkal kapcsolatosan. A kamarai hálózat és az ehhez kapcsolódó egyéb ágazati, csoport- és szektorális érdekeket megjelenítő, önálló (vagy csupán más, nagyobb és legális szervezetek keretében jelentkező) formációk nem voltak mindig mentesek a politikai befolyástól. Sőt, a Gazdasági Kamara első elnöke, Beck Tamás az MSZMP Központi Bizottságának tagja volt és rajta kívül is az első, 50 fős elnökségben 4-5 KB tagot találhatunk. Mindemellett pedig a kamarai struktúrák alkalmas „pihenőhelyet”, átmeneti (vagy annak tekintett) parkolópályát jelenthettek az állami, párt- vagy csupán a gazdasági életből kikerült (kikényszerített) egyes vezetők számára.³³

Másik oldalról vizsgálva a kamarai közélet vezetőinek személyét ugyanakkor azt mondhatjuk el, hogy a párt- és államapparátushoz való kapcsolódás rendkívül erős lobbierőt jelentett és egy meghatározott szűkebb területen erősebb érdekérvényesítő képességet eredményezett. Így az államigazgatásban való szerepvállalás révén a gazdasági rendszerváltás korábban kezdődhetett és hatékonyabban meg is valósulhatott, mint a politikai, hiszen a korabeli gazdasági menedzsment vezetői jobban átlátták a korra jellemző gazdasági helyzetet, mint a politikai vezetés saját szituációját.

A mindennapi tevékenység szempontjából a tagság számára a kamarai területi bizottságok váltak egyre inkább kézzelfoghatóvá: ezek adták elsődlegesen az érdekképviselést, az érdekegyeztetést és az érdekközvetítés helyi fórumát. A területi bizottságok voltak abban a helyzetben, hogy a helyi kamarai tagság körében az egyes vállalatok és szövetkezetek kö-

zött, valamint egy másik folyamat keretében a vállalatok és a hatóságok között megvalósítás az érdekegyeztetési mechanizmusokat. Az érdekközvetítés kapcsán a helyi vállalati, szövetkezeti óhajokat fogalmazhatták meg a budapesti kamarai központ felé, míg az érdekképviselési munka során – a felsőbb kamarai fórumok közvetítő-tevékenysége révén – a gazdaságirányító szervek felé juttathatta el a kamarai tagok véleményét. Ez elsősorban három területen volt megfigyelhető: a rendeletervezetek, valamint a gazdaságpolitikai előkészítő anyagok véleményezése kapcsán, továbbá a területi és vállalkozási gazdasági problémák gyűjtése és jelzése során. Emellett azonban az érdekképviselés a különféle megyei fórumokon is működött, itt is sor került a vállalatok tapasztalataira alapozott közös nézetek megjelenítésére.³⁴ Természetesen megfigyelhető volt az informális csatornák alkalmazása is, egyfelől az egyes területi bizottságok vendégül láthatták a kormánytagokat, illetve a politikai vezetőket, másfelől viszont a kamarában szerepet vállaló pártvezetők a KB és a PB üléseken saját gazdaságpolitikai felszólalásaikkal formálhatták a tényleges pártállami vezetők véleményét.

A nyolcvanas évek végére a Magyar Gazdasági Kamara kebelében létrejött Területi Bizottságok nagymértékben kiszélesítették a működő kamarai horizontot: egyfelől megteremtették a kapcsolódási pontot és a partneri viszonyt a helyi közigazgatás szerveihez (megyei, kerületi, fővárosi tanács, helyi földhivatalok, stb.), másfelől pedig ezek révén kerülhettek a kamara tagsága közé kisebb vállalatok is. Ezek nélkül a tevékenységek nélkül a későbbi erős (már köztestületi jelleget öltő) kamarai rendszer nem valósulhatott volna meg. Még akkor is, ha például a központi helyet elfoglaló Budapest-Pest Megyei Bizottság a tényleges gazdaságirányításra mindösszesen műhelymunkájával, az általa a közvitába bevitt témákkal gyakorolhatott nyomást, hiszen a döntéshozatalba és az irányításba a Tervhivatal, illetve a Gazdasági Minisztérium még a Grósz-érában sem engedett beleszólást. A változás csak a nyolcvanas évek legvégén következett be, a rendszerváltás nyomvonalán 1988-ban került megalkotásra a Társasági Törvény, mely lefektette az új gazdaságba való átmenetet. Valójában az új kamarai törvény 1994-es megalkotásáig ez volt az egyetlen olyan jogszabály, amely a gazdaság egészére nézve alkotott kódexet. Ugyancsak meghatározó, a civil önszerveződések tekintetében kiinduló pontnak tekintendő jogszabályt jelent a rendszerváltás folyamatában az egyesülési törvény. Ennek parlamenti elfogadása nyomán széleskörű egyesületi és önszerveződési életet indulhatott meg, mely kihatott a kamarákra is. Az 1989. évi II. törvénycikk ugyanis kimondta, hogy „mindenkinek joga van arra, hogy másokkal szervezeteket, illetőleg közösségeket hozzon létre vagy azok tevékenységében részt vegyen”. A rendszerváltás időszakában ennek a gazdasági és polgári átalakulásnak a hatására indult el az egyes Területi Bizottságok részéről az önállóságra való törekvés és ezzel az érdekképviselés fragmentálódása és decentralizációja. Egyre több helyen jelent meg annak igénye, hogy a kamarai alapfunkciókat önálló regionális szervek lássák el és azok képesek legyenek a térség teljes vállalkozói spektrumát átfogni.

Első körben (általában 1989-ben) előkészítő bizottságok határozták meg az adott kamarák jövőbeni struktúráját és szerepkörét. Mindeközben pedig a helyi sajtó révén igyekeztek növelni az érdeklődést egy önszerveződő gazdasági önkormányzat talpra állítása iránt.³⁵ Ezek a folyamatok jól tükrözték a politikum részéről is megfogalmazott gondolatot, miszerint a Területi Bizottságok vonzáskörzetében tevékenykedő gazdasági aktorok „önálló jogalanyiságú kamarai területi szervezetekben tömörülhetnek”.³⁶ Ugyanakkor a különböző érdekcsoportok gyakran nem voltak képesek a régi keretek között érvényesíteni saját elképzeléseiket, ami tovább színezte a palettát. Így a korábbi érdekképviselések mellett számos új szervezet jelent meg és megindult egyfajta „legitimitás háború”³⁷ az új és a régi gyökerekből kinövő közt. 1993-ra már több mint 100 szervezet nevezte magát Magyarországon valamilyen „kamarának”.³⁸

A témánk szempontjából a politikai átalakulás egyik legfontosabb következményének azt tekinthetjük, hogy megváltoztak a gazdaság és ezzel kapcsolatosan a gazdaság- és területfejlesztés szereplői. A szocialista időszaktól eltérően, a rendszerváltást követően a döntések jelentős része immár helyben született meg és ezzel megkezdődött a helyi (helyi tulajdonú, helyi döntésű, helyi kapcsolathálózatba szerveződő) gazdasági kiépülése. A helyi gazdaság szereplői között így az egyes vállalatokon kívül megtalálhatjuk a különböző méretű és tulajdonú helyi gazdasági társulásokat, a fejlesztési társaságokat és nem utolsósorban a gazdasági önkormányzatokat. Általánosságban visszaszorulóban volt a fővárostól való függés, s erősödött a helyi regionális és nemzetközi hálózatok szerepe.³⁹ Ennek nyomán nem meglepő, hogy a megváltozott körülmények közepette a hagyományos kamarai feladatokon túlmutató szerepvállalásra is kényszerültek az önkormányzatok. A gazdasági kamarák feladatai közé ebben az időszakban került be a modern kapitalista gazdasági modellre való átállás elősegítése, a privatizáció hatásának kezelése és ezáltal a magángazdaság kialakítása, a szolgáltatásfejlesztés, valamint a nemzetközi gazdasági kapcsolatok intenzívitásának növelése.

Így indult meg a gazdaságilag és jogilag is önálló, saját alapszabállyal rendelkező regionális gazdasági érdekképviseletek kiépítése és az új demokratikus államrendszerbe történő átmenet, mely kiindulási pontul szolgálhatott a rendszerváltással párhuzamosan kialakuló, hagyományaihoz visszakanyarodó, ám mégis új elemekkel bővülő kereskedelmi és iparkamarai rendszer számára.

4. Kitekintés

A hazai kamarai rendszer – a várakozásokkal szemben – a rendszerváltoztatás után mégsem nyerte el preferált korábbi formáját. Az egymást váltó kormányzatok nem alakítottak ki egységes álláspontot a kamarai mozgalommal kapcsolatban és egyértelmű támogatást sem nyújtottak megerősödéséhez. Noha a gazdasági kamarák szerepe a szakpolitika terén lehetne kimagasló, a társadalmi és közélet történései nap mint nap igazolják, hogy a politikai döntéshozók horizontját, mozgásterét az elmúlt két és fél évtizedben gyakran egyéni- és pártszempontok határolják be, ezért már a gazdasági-szociális jellegű döntésekben sem érvényesülhetnek a szakmaiság követelményei. Összességében elmondhatjuk, hogy a rendszerváltoztatás óta a magyar kamarákkal kapcsolatos törvényalkotás nem illeszkedik egységes társadalmi stratégia és hosszú távú koncepció kereteibe. A sokszori változások nyomán a mai kamarák mint önszerveződések Magyarországon ténylegesen a közigazgatás és a szakmai önszerveződés között félúton, az államhatalom és az állampolgár viszonyrendszerében a mezoszinten helyezkednek el. Ugyancsak egy érdekes köztes mezsgyén mozognak a nemzetközi kamarai rendszerek összehasonlításában is. Nincs egységes kamarai modell, még a gazdasági kamarákon belül is eltérés mutatkozik, hiszen egyfelől a törvény ereje hozza létre őket és minden szakmáját gyakoroló érdekeit szolgálva köztestületként működnek, de a legjelentősebb gazdasági kamara tagsága továbbra is önkéntes. Ily módon sem az angolszász, sem a hagyományos kontinentális rendszerbe nem illeszthetők teljes mértékben.

Mindezek alapján a gazdasági funkcionális önkormányzatok befolyása a társadalmi-gazdasági folyamatokra, a szakpolitikai kérdésekre hazánkban igen hullámzó teljesítményt mutatott a rendszerváltoztatást követően. Egyes esetekben komoly törvényelőkészítő és véleményező munkával tudták előmozdítani a képviselt kör és szélesebb értelemben a társadalom jól-lét érzését, valamint kényelmi szolgáltatásokkal segíteni tagságukat, legtöbbször azonban tevékenységük korlátozott maradt és határfoka sem hasonlítható számos nyugati mintához.

JEGYZETEK

1. A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával készült.
2. „A kereskedelmi kamarák mint tanácsadó intézmények azt az általános feladatot kapják, hogy minden ipari és kereskedelmi kérdésben kívánalmakat és javaslatokat tegyenek tárgyalásuk tárgyává és ezekről felszólításra, vagy akár anélkül nézetüket és véleményüket az ipari szorgalom és a forgalom fenntartása és előmozdítása érdekében a hivatal tudomására hozzák.” Erlaß des Ministeriums für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, enthaltend die auf Grundlage des Beschlusses des hohen Ministerrathes vom 3. Oktober 1848 erlassenen provisorischen Bestimmungen in Betreff der Errichtung von Handelskammern. A magyar fordítást közli: Zachar Péter Krisztián (2006): Az osztrák gazdasági kamarák hivatal- és autonómiatörténete. KÚT – Az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola kiadványa. 2006. 2–3. sz.
3. V. ö.: Fritz Péter (1896): A magyar kereskedelmi és iparkamarák keletkezésének, fejlődésének és működésének története 1850–1896. BKIK, Budapest. 52–58. old.
4. A kamarai törvény előkészítésének és elfogadásának körülményeire lásd Az 1865/8-iki országgyűlés nyomtatványai, képviselőházi irományok. IV. kötet, 195. sz., valamint Fritz, 1896. 104–109. old.
5. Mindezekre lásd: MNL OL Z 195 BKIK Általános Iratok, Iktatókönyvek 1538.k. (1869–1875. évek) 143/1869. i.sz. (1869. szept. 10.); 111/1871. i.sz. (1871. jan. 18.); 648/1870. i.sz. (1870. máj. 5.); 1145/1873. i.sz. (1873. aug. 14.); 37/1870. i.sz. (1870. jan. 19.); 140/1872. i.sz. (1872. febr. 1.); 1411/1874. i.sz. (1874. aug. 5.), valamint MOL Z 195 BKIK Általános Iratok, Muta-tók 1905/a-b. k. (1907-1910. évek) 22.263/1907. és 22.452/1907. i.sz. A korszak regionális kér-déseivel kapcsolatban: Gulyás László (2013): Elképzelések a dualista Magyarország térszerke-zetéről, különös tekintettel a regionalizmusra. Földrajzi Közlemények. 131:4. 344–363. old.
6. Lásd erről bővebben: Zachar Péter Krisztián (2016): Gazdaság, politika, érdekképviselet. Feje-zetek a magyar és európai gazdasági kamarák történetéből. Heraldika Kiadó, Budapest. 117–130. old.
7. Szávay Gyula (1927): A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története 1850–1925. BKIK, Budapest. 441. old.
8. A kérdésről lásd: Vizi László Tamás: (2016): A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920-2010). L'Harmattan – CePoliti, Budapest. valamint lásd: Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. – Az első évek 1919–1924. Attraktor, Gödöllő.
9. Vizi László Tamás (2010): A trianoni diktátum aláírója: a politikus Benárd Ágoston. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 3. szám. 2010/3. No. 10. 67–79. old.; Vizi László Tamás (2013): Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd. In: A felfedező tudomány. Főszerk.: Beszteri Béla. MTA VEAB – SZIE, 2013. Online: http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmanyok/vizi_laszlo.pdf; valamint Vizi László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin. XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70–76. old.
10. Ennek részleteit lásd: Simándi Irén (2014): A gazdasági világválság hatása és válságkezelés Magyarországon 1931–1933. In: Társadalmi válságok, konfliktusok a jól-lét kontextusában. Szerk.: Hervainé Szabó Gyöngyvér–Folmeg Márta. KJF, Székesfehérvár. ill. példákkal szolgál: Koudela Pál (2014): Be- és kivándorló tanárok Kassán 1918 után. In: Bordás Sándor–Glavanovics Andrea (szerk.): Nemzeti és etnikai konfliktusok a Kárpát-medencében a 19–20. században. KJF, Székesfehérvár. 92-106. és Koudela Pál (2010): Mágócsy-Dietz Sándor: min-dennapi történet egy egyetemi tanárról. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
11. V. ö.: Strausz Péter (2004a): A magyar kamarák érdekérvényesítő képessége a két világháború között 1920–1938 (különös tekintettel a kereskedelmi és iparkamarákra illetve a mezőgazdasági kamarákra). In: Autonómiák Magyarországon 1848–1998. Tanulmányok. Főszerk.: Gergely Je-nő. ELTE, Budapest. továbbá Strausz Péter (2009): A magyar gazdasági kamarák válasza a két világháború közötti válság- és váltás-periódusokra. In: Világméretű pénzügyi és hitelpolitikai válság és Magyarország. Szerk.: Majoros Pál–Zimlér Tamás, MTA VEAB, Veszprém, 2009. 387–406.

12. Strausz Péter (2011): Szociális érdekegyeztetés és gazdaságirányítás – Útkeresés a két világháború közötti Magyarországon. In: A gazdasági és társadalmi érdekvérvényesítés stratégiai és szervezeti modelljei a 20. században. Szerk.: Dobák Miklós. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 165–216.
13. Lásd: Strausz Péter (2008): Kamarák a két világháború közötti Magyarországon. Budapest, L'Harmattan. 62–64. old.
14. Strausz, 2008. 65. old.
15. A mezőgazdasági kamarák létrejöttéig az agrárium érdekképviselőtét kizárólag szabadtársulási alapon működő szervezetek, így olyan helyi vagy országos érdekeltségű gazdasági egyesületek látták el, mint a Széchenyi István által 1835-ben életre hívott Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE), vagy a Károlyi Sándor közreműködésével megszületett Magyar Gazdaszövetség és a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetsége.
16. Lásd erről részletesen: Strausz Péter (2004b): A magyar mezőgazdasági kamarák vázlatos története 1920–1946. KÚT – Az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola kiadványa. 2004. 1. sz.
17. Strausz, 2008. 75-76. old.
18. A közép-európai térről lásd: Lőrinczné Bencze Edit (2007): A közép-európai térség történelmi, politikai változásai. In: Közép-és Kelet-Európa integrálódása az egységes európai térségbe. Tanulmánykötet. Szerk.: Beszteri Béla-Vizi László Tamás. KJF, Székesfehérvár. 36–47. old.
19. A Magyar Köztársaság kormányának 5590/1948. Korm. sz. rendelete a kereskedelmi és iparkamarák megszüntetése, továbbá belkereskedelmi igazgatóságok felállítása tárgyában. Közli: Autonómiák Magyarországon 1848-2000. I-III. kötet. Szerk.: Gergely Jenő. L'Harmattan, Budapest, 2005. II. k. 1215–1219. old.
20. Lásd: A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 61/1967. (XII. 23.) számú rendelete a Magyar Kereskedelmi Kamaráról. *Magyar Közlöny*, XXIII. (1967. december. 23.) 100. sz. 1057–1060.
21. Sugár János (1997): A Magyar Kereskedelmi Kamara, a Magyar Gazdasági Kamara és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi és Iparkamara története (1949-1997). In: Dobrossy István (szerk.) (1997): A Kereskedelmi és Iparkamara Miskolcon 1880-1997. a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kiadványa, Miskolc. 163–164. old.
22. Sugár, 1997. 164. old.
23. Lásd ehhez Sugár, 1997. 168–169. old.
24. Ágoston László-Kohut Tibor (szerk.) (1989): Fejezetek a Magyar Gazdasági Kamara történetéből. MTI, Budapest. 8. old. és Gyárfásné Fekete Judit (szerk.) (1984): Magyar Kereskedelmi Kamara. Kézikönyv. Budapest. 14. old.
25. Lásd ehhez Sugár, 1997. 169. old.
26. Enyedi György (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest. 16–17. old.
27. Enyedi, 1996. 17. old
28. Farkas György (1997): Kamarák és vállalati érdekképviselők szerepe a magyar EU-integrációban. Európai Tükör műhelytanulmányok, Budapest. 10. old.
29. Farkas, 1997. 13.
30. Tölgyessy Péter (1988): Gazdasági érdekképviselők Magyarországon. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest. 20. old.
31. Sugár, 1997. 176.
32. Sugár, 1997. 178.
33. Farkas, 1997. 10.
34. Sugár, 1997. 185. A jogszabálytervezetek véleményezésével kapcsolatosan jegyzi meg korabeli elemző munkájában Tölgyessy Péter: „Több érdekképviselőnél folytatott empirikus kutatásaim meggyőzően igazolni látszanak, hogy a különböző törvények garantálta jogalkotásbeli érdekképviselői részvétel igazán hatékony rendszerint csak a jogszabálytervezetek együttes kimunkálásának folyamatában lehet. Ellenkező esetben a többé-kevésbé 'kész' tervezetekkel szemben a jogalkotás formális egyeztetési mechanizmusában kifejtett nyílt ellenvélemény már kevésbé számíthat előnyös kompromisszumra Az érdekképviselői központok egyetértését ilyenkor a

- gazdaságirányító szervek presszióval vagy utóbb nem teljesített engedményekkel rendszerint elnyerik. Máskor az érdekképviselési véleményt teljességgel figyelmen kívül hagyják. A különböző egyeztetési anomáliák miatt inadekvát jogszabály módosítását vagy hatályon kívül helyezését jelenleg többnyire csak a diszfunkcionális következmények tényleges bekövetkeztével, a gazdasági teljesítmények elmaradása után lehet kivívni.” Tölgyessy, 1989. 111. 80.lj.
35. Az igény egy átfogó kamarai intézményrendszer kialakítására már a 80-as évek végén megfogalmazódott a politikum szférájában is, főleg legitimációs tényezőként. Így javasolta Tölgyessy Péter, hogy „helyesnek látszana a Magyar Gazdasági Kamara státusának számottevő újrafogalmazása. Egy új jogszabály a Gazdasági Kamarát végre egyértelműen a társadalom gazdasági vállalkozásainak önkormányzataként és érdekképviselőként definiálhatná.” Tölgyessy, 1988. 82. Mivel erre nem került sor, a területi bizottságok önállósodási törekvése erősödött fel.
 36. Tölgyessy, 1988. 83.
 37. Révész Péter–Szakál Róbert (1994): Kézikönyv a gazdasági kamarákról. Novorg International Szervező és Kiadó Kft., Budapest. 121. old.
 38. Román Zoltán (1993): Érdekképviselések, kamarák, kisvállalatok. a szerző kiadása, Budapest. 20. old.
 39. Enyedi, 1996. 18–19.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ágoston László–Kohut Tibor (szerk.) (1989): Fejezetek a Magyar Gazdasági Kamara történetéből. MTI, Budapest.
- Enyedi György (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Farkas György (1997): Kamarák és vállalati érdekképviselések szerepe a magyar EU-integrációban. Európai Tükör műhelytanulmányok, Budapest.
- Fritz Péter (1896): A magyar kereskedelmi és iparkamarák keletkezésének, fejlődésének és működésének története 1850–1896. BKIK, Budapest.
- Gergely Jenő (szerk.) (2005): Autonómiák Magyarországon 1848–2000. I–III. kötet. L’Harmattan, Budapest.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. – Az első évek 1919–1924. Attraktor, Gödöllő.
- Gulyás László (2013): Elképzések a dualista Magyarország térszerkezetéről, különös tekintettel a regionalizmusra. Földrajzi Közlemények. 131:4. 344–363. old.
- Gyárfásné Fekete Judit (szerk.) (1984): Magyar Kereskedelmi Kamara. Kézikönyv. Budapest.
- Koudela Pál (2010): Mágócsy-Dietz Sándor: mindennapi történet egy egyetemi tanárról. L’Harmattan Kiadó, Budapest.
- Koudela Pál (2014): Be- és kivándorló tanárok Kassán 1918 után. In: Bordás Sándor–Glavanovics Andrea (szerk.): Nemzeti és etnikai konfliktusok a Kárpát-medencében a 19–20. században. KJF, Székesfehérvár. 92–106.
- Lőrinczné Bencze Edit (2007): A közép-európai térség történelmi, politikai változásai. In: Közép- és Kelet-Európa integrálódása az egységes európai térségbe. Tanulmánykötet. Szerk.: Beszteri Béla–Vizi László Tamás. KJF, Székesfehérvár. 36–47. old.
- Révész Péter–Szakál Róbert (1994): Kézikönyv a gazdasági kamarákról. Novorg International Szervező és Kiadó Kft., Budapest.
- Román Zoltán (1993): Érdekképviselések, kamarák, kisvállalatok. a szerző kiadása, Budapest.
- Simándi Irén (2014): A gazdasági világválság hatása és válságkezelés Magyarországon 1931–1933. In: Társadalmi válságok, konfliktusok a jól-lét kontextusában. Szerk.: Hervainé Szabó Gyöngyvér–Folmeg Márta. KJF, Székesfehérvár.
- Strausz Péter (2004/a): A magyar kamarák érdekérvényesítő képessége a két világháború között 1920–1938 (különös tekintettel a kereskedelmi és iparkamarákra illetve a mezőgazdasági kamarákra). In: Autonómiák Magyarországon 1848–1998. Tanulmányok. Főszerk.: Gergely Jenő. ELTE, Budapest.

- Strausz Péter (2004/b): A magyar mezőgazdasági kamarák vázlatos története 1920–1946. KÚT – Az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola kiadványa. 2004. 1. sz.
- Strausz Péter (2008): Kamarák a két világháború közötti Magyarországon. Budapest, L'Harmattan.
- Strausz Péter (2009): A magyar gazdasági kamarák válasza a két világháború közötti válság- és váltás-periódusokra. In: Világméretű pénzügyi és hitelpolitikai válság és Magyarország. Szerk.: Majoros Pál–Zimlér Tamás, MTA VEAB, Veszprém, 2009. 387–406.
- Strausz Péter (2011): Szociális érdekegyeztetés és gazdaságirányítás – Útkeresés a két világháború közötti Magyarországon. In: A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiai és szervezeti modelljei a 20. században. Szerk.: Dobák Miklós. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 165–216.
- Sugár János (1997): A Magyar Kereskedelmi Kamara, a Magyar Gazdasági Kamara és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi és Iparkamara története (1949–1997). In: Dobrossy István (szerk.) (1997): A Kereskedelmi és Iparkamara Miskolcon 1880–1997. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kiadványa, Miskolc.
- Szávay Gyula (1927): A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története 1850–1925. BKIK, Budapest.
- Tölgyessy Péter (1988): Gazdasági érdekképviselők Magyarországon. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest.
- Vizi László Tamás (2010): A trianoni diktátum aláírója: a politikus Benárd Ágoston. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 3. szám. 2010/3. No. 10. 67–79. old.
- Vizi László Tamás (2013): Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd. In: A felfedező tudomány. Főszerk.: Beszteri Béla. MTA VEAB – SZIE, 2013. Online: http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmanyok/vizi_laszlo.pdf
- Vizi László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin. XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70–76. old.
- Vizi László Tamás: (2016): A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010). L'Harmattan – CePoliti, Budapest.
- Zachar Péter Krisztián (2006): Az osztrák gazdasági kamarák hivatal- és autonómiatörténete. KÚT – Az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola kiadványa. 2006. 2–3. sz.
- Zachar Péter Krisztián (2016): Gazdaság, politika, érdekképviselő. Fejezetek a magyar és európai gazdasági kamarák történetéből. Heraldika Kiadó, Budapest.